

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

ZAMONAVIY DIDAKTIKA KONTEKSTIDA O'QUVCHILARNING TA'LIM NATIJALARINI TASHXISLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Tursunova Feruza Otaqulovna
Navoiy davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy ishda zamonaviy didaktika paradigmalarida talabalar ta'lim natijalarini tashxislashning pedagogik shartlarini tahlil qilishga urinish amalga oshirilgan. Ta'limning murakkab ijtimoiy tizim sifatidagi xususiyatlarini kompleks tahlil qilish tamoyiliga asoslangan integrativ yondashuv orqali asosiy didaktik paradigmalar hamda ta'lim natijalarini tashxislash modellari tasnifi keltiriladi.

Kalit so'zlar: paradigma, didaktik paradigma, ta'lim natijalari, tashxislash, pedagogik shartlar, zamonaviy pedagogika, ta'lim, ijtimoiylashuv muhit.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИАГНОСТИКИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ УЧАЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ДИДАКТИКИ

Турсунова Феруза Отакуловна
Навоийский государственный университет, преподаватель

Аннотация

В данной научной работе предпринята попытка анализа педагогических условий диагностики образовательных результатов студентов в рамках современных дидактических парадигм. Через интегративный подход, основанный на принципе комплексного анализа таких сложных социальных систем, как образование, приводится классификация основных дидактических парадигм и моделей диагностики образовательных результатов.

Ключевые слова: парадигма, дидактическая парадигма, образовательные результаты, диагностика, педагогические условия, современная педагогика, образование, социокультурная среда.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DIAGNOSING STUDENTS' LEARNING OUTCOMES IN THE CONTEXT OF MODERN DIDACTICS

Tursunova Feruza Otaqulovna
Navoi State University, Lecturer

Abstract

This scientific work attempts to analyse the pedagogical conditions for diagnosing students' learning outcomes within modern didactic paradigms. Using an integrative approach based on the principle of comprehensive analysis of education as a complex social system, a classification of key didactic paradigms and models for assessing learning outcomes is presented.

Keywords: paradigm, didactic paradigm, learning outcomes, assessment, pedagogical conditions, modern pedagogy, education, socialisation environment.

Didaktik paradigmalar va ular asosida ta'lim natijalarini tashxislash muammosini o'rganishning dolzarbli postindustrial axborot jamiyati sharoitida qadriyatlar tizimining o'zgarishi hamda ta'lim sifatiga qo'yilayotgan yangi talablar bilan izohlanadi. Ijtimoiy-madaniy sohada pedagogik faoliyat amaliyoti chuqur o'zgarishlarga uchrayotgan bir davrda ushbu faoliyat qonuniyatlarini anglovchi nazariya ham o'zgarimasdan qolmaydi. Bu o'zgarishlar ta'lim

natijalarini tashxislashning nazariy-metodologik asoslariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi, olimlar foydalanadigan bilish vositalari tizimini qamrab oladi, zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan qadriy-ma'noviy, mazmuniy hamda texnologik yondashuvlarni yangilaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi zamonaviy didaktika paradigmlarida talabalar ta'lim natijalarini tashxislashning samarali pedagogik shartlarini aniqlash bilan birga, yetakchi paradigmlarni belgilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

- zamonaviy pedagogika fanining asosiy didaktik paradigmlarini o'rganish;
- ta'lim natijalarini tashxislash jarayonida ushbu paradigmlarning ahamiyatini aniqlash;
- mavjud pedagogik yondashuvlarning o'qituvchining amaliy faoliyatidagi o'rnini belgilash.

An'anaviy ravishda "paradigma" tushunchasi fan metodologiyasiga oid kategoriya sifatida qaraladi. Biroq jamiyat sharoitlarining ko'p o'lchovliligi, ziddiyatliligi va doimiy o'zgaruvchanligi, bir tomondan, ta'lim natijalarini tashxislashning yangi, muqobil yondashuvlarini ishlab chiqishni, ikkinchi tomondan esa ularni ilmiy-metodologik jihatdan asoslash zaruratini yuzaga keltiradi. Bu esa paradigmal yondashuvni zamonaviy pedagoglarning kundalik faoliyatiga, xususan, baholash va tashxislash jarayonlariga tatbiq etish imkoniyatini kengaytiradi.

"Paradigma" tushunchasi turlicha talqin qilinishi mumkin. T. Kun o'zining "Ilmiy inqiloblar tuzilishi" asarida shunday ta'kidlaydi: "Paradigma — bu qabul qilingan model, andoza, namuna". Bugungi kunda "paradigma" atamasi orqali ma'lum vaqt davomida ilmiy hamjamiyat uchun muammolarni qo'yish va ularni hal etish modelini belgilab beruvchi, umum tomonidan tan olingan ilmiy yutuqlar tushuniladi.

Bu yerda gap tadqiqotchilarga muayyan dunyoqarashni taqdim etuvchi, ta'lim natijalarini tashxislash jarayonida nazariy va amaliy vazifalarni hal etishga imkon beruvchi, ilmiy tafakkur uchun mezon vazifasini bajaruvchi ustuvor g'oyalari va ilmiy tasavvurlar tizimi haqida bormoqda. T. Kun ta'kidlashicha, "normal fan" yangi nazariyalarni yaratmaydi, balki paradigma tomonidan oldindan belgilab qo'yilgan nazariyalar va hodisalarni chuqur o'rganish bilan shug'ullanadi [1, 23-b.]. Shunday qilib, zamonaviy didaktika nuqtayi nazaridan paradigma — bu ta'lim natijalarini tashxislashni ham o'z ichiga olgan holda, ilmiy hamjamiyatning metodologik, nazariy va amaliy faoliyatini umumlashtiruvchi model hisoblanadi. Zamonaviy pedagogikada paradigmlar bir-birini inkor etmagan holda parallel ravishda mavjud bo'ladi. Ta'lim tizimida yagona ustuvor paradigma yo'q va bo'lishi ham mumkin emas. Paradigmlar o'rtasidagi aniq chegaralanish faqat nazariy jihatdan amalga oshiriladi.

Pedagogik paradigmlar va modellarni tahlil qilishga murojaat etish nazariyotchilar hamda amaliyotchilarning ta'limning mohiyati, tashkil etilishi, metodikasi va natijalari haqidagi nazariy qarashlarni umumlashtirishga bo'lgan dolzarb ehtiyojini ifodalaydi. Nazariy umumlashtirish esa sohaviy fan rivojining istiqbolli maqsadlarini belgilash, pedagogik faoliyat modellari va texnologiyalarini ishlab chiqishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim paradigmasi — bu pedagogning turli ta'lim faoliyati turlarida amalga oshiradigan aniq harakatlarini belgilab beruvchi nazariy va metodik asoslar majmui bo'lib, u o'z faoliyatida tayanch namunaviy mezon sifatida amal qiladi. Ta'lim paradigmlarining eng so'nggi tasniflaridan birini ko'rib chiqamiz. Zamonaviy pedagogikada ta'limning to'rtta yetakchi paradigmasi ajratib ko'rsatiladi: **kognitiv**, **shaxsga yo'naltirilgan**, **funksionalistik** va **kulturologik** paradigmlar.

Kognitiv paradigma

"Kognitiv" (lot. *cogito* — "o'ylayman") tushunchasi faqat tafakkur asosida amalga oshadigan bilish jarayoniga taalluqlidir. Kognitiv paradigma nuqtayi nazaridan ta'lim faqat tafakkur orqali bilish jarayoni bilan bog'lanadi. Ta'limning asosiy maqsadi sifatida bilim, ko'nikma va malakalar qaraladi, ular ijtimoiy buyurtmani aks ettiradi. Bilimlarning asosiy manbai

sifatida o'qituvchi (pedagog) namoyon bo'ladi. Ta'lim oluvchi esa bilim bilan "to'ldirilishi" zarur bo'lgan obyekt sifatida talqin etiladi, shaxs sifatida emas. Ta'limning shaxsiy jihatlari faqat bilishga bo'lgan motivatsiya va kognitiv qobiliyatlarni shakllantirish bilan cheklanadi. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish va uning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish masalasi ustuvor vazifa sifatida qo'yilmaydi.

O'quv predmeti fanlarning o'ziga xos "proyeksiyasi" sifatida qaraladi, o'quv materiali esa didaktik jihatdan qayta ishlangan ilmiy bilimlar majmui sifatida talqin etiladi. Kognitiv paradigmadagi asosiy kategoriyalardan biri o'quv faoliyatidir. Shu sababli ta'lim jarayonining butun tashkil etilishi o'quv dasturlari va darsliklarda ilmiy bilimlarning holati hamda ularni o'zlashtirish usullarini aks ettirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Ta'lim samaradorligining asosiy mezonini sifatida bilim, ko'nikma va malakalar darajasi olinadi. Shaxsiy rivojlanish xususiyatlari esa hisobga olinmaydi. Shu bois asosiy e'tibor shaxsni rivojlantirishga emas, balki uni axborot bilan ta'minlashga qaratiladi. Bunday yondashuvda talaba shaxsi rivoji o'quv faoliyatining "ikkinchi darajali mahsuli" sifatida qaraladi, ya'ni uning asosiy maqsadi muayyan bilimlar va faoliyat usullarini o'zlashtirishdan iborat bo'ladi. Kognitiv paradigma asosida shakllangan pedagogika "bilimga yo'naltirilgan", imperativ va an'anaviy pedagogika deb ataladi, maktab esa "xotira maktabi" sifatida tavsiflanadi. Chunki bunda asosiy e'tibor tafakkurni rivojlantirishga emas, balki xotirani rivojlantirishga qaratiladi. Kognitiv paradigma doirasidayoq ta'limga yangicha yondashuvlar shakllana boshlagan: ijodiy masalalarni yechish, o'quvchilarning mustaqil faoliyatini faollashtirish, muammoli ta'lim, ixtisoslashtirilgan sinflar va boshqalar. Aynan shu yondashuvlar 1980-yillarning oxirida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining rivojlanishida pedagog-novatorlar — V. F. Shatalov, Sh. A. Amonashvili, E. N. Ilyin, S. N. Lisenkova, I. P. Volkov va boshqalar katta rol o'ynagan. Ular o'z amaliy pedagogik faoliyatida turli didaktik konsepsiyalarni integratsiya qilishga intilganlar: muammoli ta'lim, dasturlashtirilgan ta'lim, ta'limni optimallashtirish, rivojlantiruvchi ta'lim va boshqalar [4, 78-b.].

Ular tomonidan ishlab chiqilgan amaliy yo'naltirilgan tizimlar puxta metodik ta'minotga ega bo'lib, aniqlik va yaxlitlik bilan ajralib turgan hamda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligi va mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qilgan. Ushbu metodlarning tizim hosil qiluvchi omili sifatida talabaning noyob va takrorlanmas shaxsiyati namoyon bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaning mohiyati — pedagogning tarbiyalanuvchiga izchil ravishda shaxs sifatida, o'z rivojlanishining mustaqil va mas'ul subyekti sifatida hamda tarbiyaviy ta'sir subyekti sifatida munosabatda bo'lishidir. Ma'lumki, kognitiv pedagogikada muloqot mazmun, shakl, metod va vositalar orqali amalga oshiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda esa o'qituvchi va talaba o'rtasida bevosita hamkorlik mavjud bo'lib, u o'quv materialini turli shakl, metod va vositalar orqali o'zlashtirishga yo'naltirilgan.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda har bir o'quvchining o'ziga xos rivojlanish yo'nalishi mavjud bo'lib, u o'qituvchidan talabaga emas, balki talabadan o'qituvchiga qarab shakllanadi.

Funksionalistik paradigma

Ta'limning yuqoridagi ikki paradigmasi bilan bir qatorda, tadqiqotchilar N. A. Alekseyev, E. F. Zeer yana bir paradigma — funksionalistik paradigmaga ham alohida e'tibor qaratadilar. Ushbu paradigmaning asosiy yo'naltiruvchi omili jamiyatning ta'limga bo'lgan ijtimoiy buyurtmasi hisoblanadi. Mazkur paradigma ta'limni mohiyatan sotsiokultural texnologiya sifatida talqin etadi va shu sababli u jamiyat uchun zarur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashi lozim deb hisoblaydi [2, 97-b.].

Ushbu yondashuvga ko'ra, shaxs jamiyatning muayyan funksiyalarini o'z zimmasiga olishi kerak. Bu esa shaxsda bilimlarni egallash, ularni ijodiy qo'llash va yangi bilim yaratish qobiliyatini o'z ichiga olgan muayyan kompetensiyalarning shakllanishini talab etadi. Kasbiy ta'lim ayniqsa aniq funksional yo'nalishga ega bo'lib, uning asosiy vazifasi shaxsni kasbiy

faoliyatga tayyorlashdan iborat. Ushbu paradigma amalda kognitiv paradigma asosida yoki shaxsga yo'naltirilgan paradigma asosida amalga oshirilishi mumkin.

Kulturologik paradigma

Ta'lim — bu sotsiokultural hodisadir. S. I. Gessen ta'limni madaniyatning qadriyat-maqсадli obykti sifatida baholagan. Ta'limning madaniyatga muvofiqligi tamoyili ko'plab taniqli pedagoglar — A. Disterverg, K. D. Ushinskiy, V. A. Suxomlinskiy va boshqalar tomonidan asoslab berilgan [6, 117-b.].

Hozirgi vaqtda "madaniyat" tushunchasi jamiyat tomonidan erishilgan ta'lim, fan, san'at, davlat boshqaruvi va axloqiy rivojlanish darajasini o'z ichiga oladi. Madaniyat va ta'lim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muammosi maxsus ilmiy tadqiqotlar predmetiga aylangan bo'lib, bu esa madaniy ta'lim paradigmasining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, M. M. Baxtin va V. S. Bibler madaniyat va ta'limning dialogik konsepsiyasini ishlab chiqdilar. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, turli madaniyat vakillari o'rtasidagi dialog madaniyatning mavjud bo'lishining asosiy shakli hamda ta'limning didaktik birligi hisoblanadi. Bundan kelib chiqib, madaniyatga yo'naltirilgan ta'limning asosiy qadriyatlari quyidagilardan iborat:

- inson — madaniyatning, o'z hayotining va individual rivojlanishining subykti sifatida;
- ta'lim — madaniy-rivojlantiruvchi muhit sifatida;
- ijodkorlik va dialog — insonning madaniy-ta'limiy makonda mavjud bo'lishi va o'zini rivojlantirish usullari sifatida.

E. V. Bondarevskaya tomonidan talaba shaxsiga yo'naltirilgan ta'limning madaniy konsepsiyasi asoslab berilgan. Ushbu konsepsiyaning asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

- zamonaviy sharoitda ta'limni isloh qilishning asosiy tamoyili mafkuradan madaniyatga, shu jumladan pedagogik madaniyatga o'tish hisoblanadi;
- ta'lim — bu insonning ma'naviy qiyofasi bo'lib, u madaniyatning axloqiy va ruhiy qadriyatlarini o'zlashtirish jarayonida shakllanadi;
- ta'limning obykti va maqsadi — madaniyatli insonni shakllantirish;
- ta'lim mazmunini madaniyatga mos holda shakllantirish hamda ta'lim tizimida jamiyatning hozirgi holatidan ilgarilab ketuvchi madaniy namunalar va hayot me'yorlarini qayta tiklash zarur, buning uchun ta'limning madaniyat bilan integratsiyasi muhim shart hisoblanadi;
- ta'limni jahon va milliy madaniyat kontekstida amalga oshirish ta'lim mazmunini gumanitarlashtirishni, ta'lim-tarbiyada insonparvar texnologiyalarni qo'llashni hamda o'quv muassasalarida zamonaviy sotsiokultural sharoitda ijodiy o'zini namoyon eta oladigan shaxsni shakllantiruvchi muhit yaratishni nazarda tutadi;
- ijodkorlik madaniyat rivojining asosi bo'lganligi sababli ta'limning asosiy tamoyili kreativlik tamoyili hisoblanadi, u hamkorlik va hamijodkorlik muhitini yaratishni talab etadi;
- ta'lim mazmuni madaniy, ya'ni insoniy mazmunlar bilan boyitilishi lozim.

Madaniy yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'limni loyihalashning asosiy metodi hisoblanadi. Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- talabaga madaniy o'zini rivojlantirishga qodir subyekt sifatida munosabatda bo'lish;
- pedagogga o'quvchi bilan madaniyat o'rtasidagi vositachi sifatida qarash, ya'ni u bolaga o'zini anglash va rivojlantirishda yordam bera olishi kerak;
- ta'limni madaniy jarayon sifatida talqin etish, uning harakatlantiruvchi kuchlari sifatida shaxsiy ma'nolar, dialog va ishtirokchilarning hamkorligini e'tirof etish;
- maktabni yaxlit madaniy-ta'limiy makon sifatida qarash, bu yerda hayotning madaniy namunalarini qayta yaratish va "madaniyatli inson"ni tarbiyalash amalga oshiriladi [6, 115-b.].

Madaniy yondashuv nuqtayi nazaridan ta'lim markazida erkin, faol, boshqa insonlar va madaniyat bilan muloqot hamda hamkorlik jarayonida o'z shaxsiy rivojlanishini mustaqil belgilay oladigan talaba turadi. Shunday qilib, ta'lim madaniyatning bir qismi sifatida, bir tomondan, undan oziqlanadi, ikkinchi tomondan esa inson orqali uning saqlanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ta'lim quyidagi madaniy funksiyalarni bajaradi:

- **gumanitar funksiya** (insonning tabiiy va ruhiy salomatligini, shaxsiy erkinligini, individualligini, ma'naviyati va axloqiy qadriyatlarini saqlash va tiklash);
- **madaniyatni yaratish funksiyasi** (ta'lim vositalari orqali madaniyatni saqlash, uzatish, qayta ishlab chiqarish va rivojlantirish);
- **ijtimoiylashtirish funksiyasi** (ijtimoiy tajribani egallash va qayta ishlab chiqarish).

Shunday qilib, madaniyat ta'limning maqsadlari, vazifalari va mazmunini belgilaydi. Shu bilan birga, ta'lim madaniyatning bir qismi sifatida uning saqlanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Madaniyat va ta'lim o'rtasidagi bog'lovchi zanjir insondir, u bir vaqtning o'zida muayyan madaniyatning subyekti va shu madaniyatga mos ta'limning subyekti hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, pedagogik paradigmalarni tadqiq qilishning dolzarbligi pedagogik faoliyatni ilmiy-metodologik asoslash zaruriyati bilan izohlanadi. Kelajakdagi ilmiy ishlanmalar uchun eng istiqbolli yondashuvlar integrativ yondashuvlar bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: bilim va ko'nikmalarni egallashdan tortib, dunyoqarash tasvirini (bilimlar tizimi va faoliyat usullari) egallashga, shaxsiy dunyoqarashni mustaqil qurishga, ijodkorlik va yangi g'oyalarni yaratishga qadar bo'lgan bosqichlar.

Zamonaviy ta'lim eng muhim pedagogik modellarning progressiv elementlarini integratsiya qilish yo'li bilan rivojlanishi kerak. Paradigmalarning o'zgarishi — bu ijtimoiy taraqqiyotning muhim sharti va predposilkasi bo'lib, u jamiyat rivojiga yanada samarali va muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatish, shuningdek, bunday ta'sirning yaqin va uzoq muddatli oqibatlarini oldindan ko'ra bilish imkonini beradi. Boshqa tomondan, bugungi kunda ta'lim jarayonidan kutilayotgan natija davlat tomonidan belgilangan asosiy kompetensiyalar majmuasidir. Bu kompetensiyalarsiz zamonaviy talabning intellektual, ijtimoiy-siyosiy, kommunikatsion, axborot va boshqa sohalaridagi faoliyati mumkin emas. Shu sababli ta'lim paradigmalarning dolzarbligi ham oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 2008. – 288 с.
2. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. – М., 2000. – 120 с.
3. Алексеев Н. А. Личностно ориентированное обучение: вопросы теории и практики. – М., 2006. – 163 с.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 2002. – 445 с.
5. Бельдей В. А. Современные парадигмы субъективности: дис. ... канд. филос. наук. – СПб., 1996. – 175 с.
6. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М., 2010. – 534 с.
7. Зеньковский В. В. Русская педагогика в XX веке // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 73–89.
8. Мамардашвили М. К. Наука и культура // Методологические проблемы историко-научных исследований. – М.: Наука, 1982. – С. 38–58.